

GEREVICH TIBOR ÉS GENTHON ISTVÁN HORVÁTH HENRIKRŐL¹

GEREVICH TIBOR: HORVÁTH HENRIK EMLÉKEZETE (1888–1940)²

Horváth Henrik 53 éve, 1888-ban a brassómezei Szászhermányban született, elszázosodott magyar családból, amelynek eredete talán horvát földre nyúlik vissza. Származása, de egész lelki és szellemi összetétele példája volt annak a keveredésnek, egymáshatásnak, szétbogozhatatlan szoros kapcsolatnak, mely Szent István birodalmának népeit az ezeréves történelem folyamán nemzeti, lelki és erkölcsi egységgé kovácsolta, e népeket az egységes magyar nemzeti célok és kultúra szolgálatába állította, amiről Horváth Henrik egész élete munkájával hitet tett. A nagy múltú brassói Honterus gimnáziumban tanult. Hivatását korán felismerve, a lipcsei és a bécsi egyetemen a művészettörténet és a régészet nagy mestereinek, Schmarsownak,³ Julius von Schlossernek,⁴ Dvořáknak,⁵ a klasszikus-archeológus Studniczának⁶ előadásait hallgatta, s utazásaival is megalapozta tudását. Doktoriátust már a budapesti egyetemen tett, művészettörténetből, ókori régészetből és a keleti népek történetéből.⁷ Biztonság kedvéért, már korábban kereskedelmi

¹ Közreadja és szerkesztette: Bardoly István és Markója Csilla (MTA BTK MI).

² Gerevich Tibor: Horváth Henrik emlékezete (1888–1940). *Archaeologiai Értesítő*, III. f. II. 1941. 279–283.

³ August Schmarsow (1853–1936) művészettörténész. Carl Justi tanítványa volt, 1881-ben habilitált Göttingenben. 1882–1893 között Göttingenben majd Breslauban volt professzor; 1888-ban megalapította Firenzében a német művészettörténeti intézetet, és 1893–1919 között a lipcsei egyetem professzora volt.

⁴ Julius von Schlosser (1866–1938) művészettörténész. 1901-től a bécsi Kunsthistorisches Hofmuseum szoborosztályának vezetője és a művészettörténet tanszék magántanára. Max Dvořák halála után, 1922-ben az I. számú Művészettörténeti Tanszék vezetője lett; 1936-ban visszavonult.

⁵ Max Dvořák (1874–1921) cseh származású osztrák művészettörténész. 1897-ben doktorált a bécsi egyetemen, ahol 1901-ben habilitált és 1902-től a művészettörténet tanszéken magántanár lett. Franz Wickhoff halála után két tanszékot hoztak létre, mert a nacionalistákat zavarta Dvořák cseh származása. Így lett 1909-ben professzor és a II. számú művészettörténet tanszék vezetője, a másiké Josef Strzygowsky. 1905–1914 között az osztrák műemlékvédelem egyik vezetője, 1917–1918 között elnökhelyettes. A Bécsi Iskola szellemtörténeti ágának megalapítójaként a művészettörténet-írás egy új paradigmáját hozta létre.

⁶ Franz Studniczka (1860–1929) osztrák klasszika archeológus. 1887-től a császári antikgyűjtemény vezetője, majd 1889-től a Freiburg in Breisgau-i, illetve 1895-től a lipcsei egyetem klasszika archeologia tanszékének professzora.

akadémiai oklevelet szerzett, s a háború utáni küzdelmes években rövid ideig a Futura tisztviselője volt.⁸ Önkéntesi kötelezettségének a Bécs melletti Klosterneuburgban tett eleget. A világháborút, az első naptól az utolsóig, a szerb, majd az orosz, végül az olasz fronton vitézül végigharcolta. Mellén több hadiküntetéssel, mint főhadnagy szerelt le.

A világháború, s az azt követő idők bizonytalansága folytán aránylag későn, 34 éves korában léphetett készülségének megfelelő tudományos szolgálatba, amidőn 1922-ben a Fővárosi Múzeum tisztviselője lett. A múzeum akkori igazgatója, Kuzsinszky Bálint, valóban jó szemmel választotta ki két fiatal munkatársát; a városligeti múzeumba Horváth Henriket, Aquincumba pedig Nagy Lajost.⁹ Horváth később annál gyorsabb ütemű előmenetelben pótolta az elmaradt éveket. 1929-ben múzeumi őr, 1937-ben osztályigazgató, 1938-ban, Csánky Dénes után a Fővárosi Múzeum központi igazgatója. A tudományos élet másik vonalán, az akadémikus pályán is gyorsan emelkedik egyre magasabb grádusokra. Rendkívüli tudását és élete utolsó szakában szinte szédületes tempójú irodalmi munkásságát a hazai és a külföldi tudományos körök és intézmények egyképp méltányolták és nagyra becsülték. 1924-ben elnyerte az olasz közoktatásügyi minisztérium ösztöndíját – az elsőt, amelyet fiatal magyar kutató számára a fasiszta kormány adományozott. Két évet töltött Rómában, mint a Római Magyar Történeti Intézet tagja. 1927-ben a Főváros a Ferenc József tudományos díjjal tüntette ki. 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti kara a „keresztény középkor művészete” c. tárgykerből magántanárrá habilitálta, míg 1937-ben nyilv. rk. tanári címet nyert. A Magyar Tudományos Akadémia régészeti bizottsága segédtagjává, a múlt évben maga az akadémia levelező tagjává választotta. A nemzetközi központi művészettörténeti bizottság¹⁰ választmányi, az „Archäologisches Institut des Deutschen Reiches” levelező, az Orsz. Magy. Régészeti és Művészettörténeti Társulatának választmányi tagja volt.

E rövid, gyors és szabályszerű tudós életpálya háttere elé egy nagy tudású, az élet és a fórum zajától elvonultan dolgozó szaktudós és mély gondolkodó arcéle rajzolódik. Hú képét nem a külső karrier, hanem szellemi életrajza, életművének belső tartalma adja. Forma szerint régész és műtörténész, hivatása szerint muzeológus volt; de ennél többet hagyott ránk, ennél többel gazdagította nemzetünk szellemi kincsállományát. Egyike volt a legképzettebb és legmélyebben gondolkodó, legeredetibb magyar tudósoknak. Szaktudományának száraz adataiból eleven képet tudott rajzolni, a sok régészeti részletet nagyszabású elgondolással hatalmas konst-

⁷ Horváth Henrik és Nagy Lajos (1897–1946) régész, 1921 elején doktorált summa cum laude fokozattal Kuzsinszky Bálintnál. Végh Katalin: *A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig*. Budapest, 2003. 45.

⁸ Horváth Henriknek és testvérének, Bélának lisztkereskedelmi cége volt.

⁹ Horváth Henrik és Nagy Lajos 1922. január 21-én kapott ideiglenes kinevezést, s csak Kuzsinszky hathatós közbenjárására véglegesítették őket 1928 végén, mint múzeumi öröket. Végh 2003. i. m. 45.

¹⁰ Comité International d’Histoire de l’Art (CIHA), amely 1930-ban alakult.

rukcióvá tudta építeni. Nagy, átfogó problémákban gondolkodott s a részletek, ezek megoldásához csak a bizonyító nyersanyagot szolgáltatták számára. Az apró tárgyak ismeretéből a legmagasabb szintézésig jutott el, a pozitív régészeti kutatás szárazföldjétől a szellemi sztratoszféra felső régióiba emelkedett, ahonnan széles területeket tekintett át. Nagy összefoglalásainak, újszerű következtetéseinek, egész korszakokat átértékelő eredeti felfogásának hitelét a gondosan felkutatott, s éles kritikával átrostált adatok bősége és megbízhatósága adta meg. Épp ez különbözteti meg sok ifjabb és idősebb ú. n. szellemtörténészről, akiknek munkájuk eredményét, sőt nemegyszer komolyságát veszélyezteti a tetszetős következtetések ingatag alapja, a bizonytalan kiindulási pont. A történeti szemlélet magaslatát nem színes rakéták eregetésével közelítette meg, hanem a tényekből levont biztos következtetések örvényén, a lényegbelátás és a szellemes gondolatfűzés hágóin át. Fáradhatatlan kutató és szenvedélyes gondolkodó volt. A tudományos munka élmény volt számára. Óriási emlékméremmel és igen nagy olvasottsággal bírt. Alaposan ismerte úgy a hazai, mint a külföldi emléktárgyat, s a szakirodalmon kívül otthon érezte magát a világ-irodalom remekei között. Széles szellemi áramlatok sodrában élt. Ez volt igazi élete. Fiatalabb éveiben, mint egész nemzedéke, a pozitívizmusban hitt. Tudományos működésének ezen első korszakába esik, szorgos leltári kutatások és ismeretlen emlékek felderítésén alapuló sok értékes részlettanulmánya: a XIV. és XV. században Sienában működött magyar művészkolóniáról, szobrászokról, festőkről, ötvösökről, ágyú- és harangöntőkről; a reneszánsz festészet egyik úttörőjének, Masolinónak magyarországi működéséről; Bécsben dolgozott magyar ötvösökről; a Budapest-belvárosi templom oltárainak hazai mesteréről; németalföldi mesterek műveinek a Székesfővárosi gróf Zichy Jenő Múzeumban őrzött biedermeier-kori másolatairól; a bécsi Burg egyik magyar vonatkozású gobelinjéről; Kálvinnak, bolognai magánképtárban őrzött Rafael egyik legkiválóbb tanítványától, Giulio Romanotól Ferrarában festett, ismeretlen arcképéről stb.

A tiszta pozitívizmus azonban nem elégitette ki egyre magasabbra szárnyaló szellemét, mélyülő szemléletét. Dvořák hatására, a huszas évek vége felé a mi tudományos életünkben is felbukkanó szellemtörténeti irány ragadja magával, majd főként Huizinga befolyása alatt, a kultúrfilozófia felé fordul figyelme, anélkül, hogy elhagyná a konkrét régészeti kutatás biztos talaját. Sőt egyre több és széleskörű kutatást végez, mint múzeumigazgató maga is ásat, az anyagot kiállításokon rendszerezi, járja a külföldi múzeumokat, – ezzel azonban nem éri be.

A művészeti alkotások mögött ezek értelmét is keresi, nemcsak egymás közötti összefüggésüket, hanem kapcsolatukat a koreszmékkal is.

Még Rómából, 1925-ben, a magyar szellemtörténet zászlóvivőjének, Thiennemann Tivadarnak akkor Pécsen megjelenő *Minerva* c. folyóirata számára küldött briliáns tanulmányában, a XIX. század első felében Rómában dolgozott magyar romantikus festők működését széles kultúrhistoriai keretbe állította. Nagyobb arányú munkában először Szentpétery Józsefről írt monográfiájában egyesíti a pozitív művészettörténeti kutatást a szellemtörténeti módszerrel. Széles alapon, a fáradhatatlanul összegyűjtött emléktárgyra, levéltári kutatásokra, céhjegyzőköny-

vekre, az egykori hírlapirodalom közleményeire támaszkodva, a pesti biedermeier háttére elé állítva rajzolja meg a legkiválóbb pesti ötvösmester alakját, írja meg élettörténetét, állítja össze műveit és jellemzi művészetét, amely gyökereivel még a XVIII. századba nyúlik és a magyar céhélet alkonyatába hanyatlik bele. Szentpétery hosszú működése során végigkíséri az újabb stílustörténet pesti állomásait, a rokokótól, a klasszicizmuson, biedermeieren, romantikán át a neobarokkig, élénk fényt vetve a régi Pest ipar- és művészettörténetére, valamint műpártolására. Ez a műve a modern tudományos kutatás teljes vértetéében mutatja már be Horváth Henriket.

Budapest régészeti és művészeti emlékeinek még több értékes tanulmányt és két nagyobb kötetet szentelt. Fővárosunk gyűjteményeinek nemcsak őre, majd igazgatója, gondozója és szervezője, hanem legeredményesebb tudományos feldolgozója is volt. Múzeumi munkáját mindjárt irodalmilag is kivetítette, ami nélkül azt csonkának érezte. Ilyen jellegű értekezései: „Pesti Művészet”¹¹, „A budai pénzverde”, „A budai Szent György-relief”, „Chinoiserie festmények Budán”. Legmaradandóbb és legegényibb muzeális alkotása a Halászbástyában berendezett középkori kőtár, amelynek mintaszerű katalógusát is kiadta, s amely „Budai kőfaragók és kőfaragójegyek” c. kötete egy részének anyagát szolgáltatta. Ebben a hatalmas kötetben, részben a tőle feltárt emlékek alapján rekonstruálta nemcsak Buda középkori építészetének történetét, hanem a kőfaragók szervezetein keresztül megrajzolta a középkori Buda egész szellemi életét. A német szöveggel is ellátott kötet a külföldi szakkörök elismerését is kivívta, s valóban alig van az egész európai irodalomnak oly munkája, amely a középkori művészet és műveltség mélyreható és alapos ismerete terén Horváth Henrik e művével vetekedhetnék. Rokontárgyú, s még nagyobb anyagot ölel fel a „Magyarország művészeti emlékei” kiadványsorozatban megjelent „Budapest művészete” c. kötete, amely fővárosunk műemlékeinek leírását, monumentális történetét foglalja magában. Kuzsinszky Bálinttal és Nagy Lajossal az ő érdeme, hogy Rómán kívül nincs Európának még egy metropolisza, amelynek, köveiben élő történetét annyira megszakítatlanul ismernők, mint Budapestét. Utolsó két műve – „Középkori budai fejek” és a margitszigeti legújabb ásatások eredményét feldolgozó „Szt. Margit-síremlék” – is Budapestről szól. Az előbbinek nyomdai korrektúráján még halálos ágyán is dolgozott, az utóbbi pedig – hattyúdala az Árpád-házi szép liliomról – kéziratban maradt.

Bár nagyarányú tudományos működése, kutatási köre a középkortól a XIX. századig terjedt, legkedvesebb területe mégis a középkor és a reneszánsz művészete volt. Élete utolsó éveiben sűrű egymásutánban megjelent munkáiból a magyar román kor, gótika és reneszánsz feldolgozásának hatalmas programja bontakozik ki. Nem összefoglaló, enciklopédikus műveket írt, hanem régi művészetünk e nagy korszakait s azok műveltségét, egész szellemiségét a legmodernebb tudományos szemlélet reflektorával új, helyesebb világításba akarta helyezni. A Henszlmann óta annyszor ismételt, elkoptatott történeti kliséket új, élénk és színes, igazabb

¹¹ Ebben a formában elírás, helyesen: A régi Pest. *Magyar Művészet*, 5. 1929. 599–609.

korképekkel helyettesítette. „A magyar szobrászat kezdete” c. kisebb kötetében elsőnek kísérli meg Árpád-kori román szobrászatunk stílusfejlődését vázolni. A *Pannonia* c. folyóiratban magyarul, majd az *Ungarische Jahrbücher*ben német, a Római Magyar Intézet évkönyvében pedig olasz nyelven is megjelent nagyobb tanulmányában szellemes okfejtéssel mutatja be a római provinciális elemek továbbélését román kori plasztikánkban. Egyik legjelentősebb felfedezése ez, amely a régészeti emlékek kézzelfogható tanúságtételével bizonyítja a magyar kultúra római kontinuitását, aminek kimutatására dákoromán kapcsolatban hiába áhítoztak a román régészek.

A *Nouvelle Revue de Hongrie*-ban „Villard de Honnecourt et la Hongrie” címen közzétett tanulmányában a francia mester magyarországi működése kapcsán a korai magyar gótikát világitja meg érdekesen, míg a késői gótikát és protoreneszánszt „Zsigmond király és kora” címmel külön kötetben dolgozta fel. A sok közül talán ez a legfontosabb műve, az egész újabb magyar művészettörténeti irodalomnak ragyogó gyöngyszeme. Hatalmas anyagot halmozott fel és rendezett benne, igazi jelentősége azonban a magyar műveltség e vajúdó korszakának újszerű felfogásában rejlik. Mesterien rajzolja meg a magyar lovagkor képét, és követi nyomon azt a folyamatot, miként hajlik át a magyar középkor az újkorba s ér el a reneszánsz küszöbére.

A „Budai kőfaragók” és a Zsigmond-kötet után a trilógia harmadik része: Korvin Mátyást és a reneszánszt tárgyalja. Műveltségünk és művészetünk e fényes korszakát teljesen újra fogalmazta meg. Mennyit írtak már róla s mégis mennyi újat tudott róla mondani Horváth Henrik! Volt bátorsága, mert volt tudása is hozzá, hogy a nagy tekintélyektől fémjelzett hagyományos felfogást Mátyás reneszánszáról revízió alá vegye és új alapokra fektesse. A Mátyás-korabeli egész magyar műveltség rétegződését, az újabb társadalmi szemléletnek megfelelően vizsgálta újra, s fedezte fel benne a művészetformáló erőket. Nem kápráztatták el Mátyás udvarának, az új divatnak hódoló dísz tárgyai; észrevette a magyar hagyományból, a hazai gótika hagyatékából kibontakozó új formákat, a behozott reneszánsz mellett a honi talajban már megerősödött késő gótika kiteljesedését, a magyar formaérzék továbbélését a különböző stíluskorszakokon keresztül.

A magyar művészet, ha fogékony volt is az új nemzetközi áramlatok iránt „saját magát sohasem vegyítette el” – mondja találón Horváth. „Tovább hat az a kiegyensúlyozott természet, – folytatja, – mely Szent István napjai óta jellemzi a magyarság szellemi és művészeti formái. A magyar művészet így Mátyás alatt sem reneszánsz, sem késő gótika, sem a kettőnek szükséges, vagy véletlen keveredése, hanem valami más, valami harmadik, ami reneszánszon és gótikán kívül és felül áll” – fejezi be művének éppoly eredeti, mint helytálló konklúzióját.

Horváthnak ez a munkája halála előtt egy évvel, 1940-ben jelent meg előbb olasz, majd magyar nyelven. Egyénibbet, tökéletesebbet, témában és feldolgozásban jelentékenyebbet már nem alkothatott. Ha tollán a korai halál ki is szárította a tintát, életműve nem maradt torzó. Kerek egészet hagyott a magyar tudományra és nemzetére. Helyét magas rangban biztosította a magyar művészettörténetben és az

újabb magyar szellemi életben. Amazt sok új eredménnyel, valóban korszakalkotó művekkel gazdagította, s a jövőbe néző új magyar szellemiség kialakulásához jelentékenyen járult hozzá.

GENTHON ISTVÁN: HORVÁTH HENRIK¹²

Barátról, hozzá a legkedvesebből, a feledhetetlenről, lehet-e gondosan és tárgyilagosan, a betűvetés szabályai szerint írni? Az itt maradt, kinek fülébe búvóló és fájdalmas emlékek méhrajai duruzsolnak, vajon kezdheti-e a születési dátummal, a cikkek, tanulmányok és könyvek aktaszerű felsorolásával, az érett tudós műveinek idézésével és méltatásával, mindazzal, ami keret – és csak keret – egy eléggé el nem siratható, túl korán minket itt hagyott Valakinek? Az asztalosról szóló történet jut az ember eszébe, a koporsógyaluló asztalosról, ki szebbnél-szebb ládákat esztergályozott földi porhüvelyek számára. S mikor öreg komája meghalt, mindenki leste, vajon miféle remekkel áldozik legkedvesebbje emlékének. Könnyes szemekkel, remegő kézzel készült a koporsó, olyan is lett, sarkaiban szétváló, egyenetlen tákolmány. A toll is nehezen, vonakodva indul útjára, inkább rajzolni szeretne, hajlott alakját, villogó, gyorsmozgású szemeit, azt a megfoghatatlan, elektromossággal telített légkört, melyet maga körül teremtett.

A nagy csendben emlékek donganak körül. Kopogás hallatszik ajtómon. Hol is vagyok? Tíz évvel ezelőtt Prágában. Add ide a múzeum katalógusát – mondja kedves, zökkenőkkel telített beszédmodorában –, nincs semmi nálam, nem tudok betű nélkül aludni. Magam előtt látom, amint Kosztolányi Dezsővel egy ókeresztény bazilika felé igyekszik a rekkenő római nyárban. Stockholmban egy goethei németsegű, improvizált beszéd után, melyet az erdélyi művészet védelmében tartott,¹³ a tudományszak kitűnőségei szorongatják a kezét. Fehér asztalnál, a Régészeti Társulat vacsoráin, kiállítások utáni sörözetések alkalmával bámulni kellett ismereteinek sokoldalúságát és mélységét, a felvetett problémák finom reszketését és csillogását, jókedvének harsogó, hatalmas áradását. Legkedvesebb emlékem vele kapcsolatban Drezdához fűz, hol egy reggel, képtárba menet feketébe öltözött, így tartotta méltónak Giorgione Vénusza előtt megjeleni. Ez a fölényes tudós csupa alázat volt a remekművekkel szemben, azért vallották meg neki azok titkaikat.

Életének sorát és sokirányú munkásságát Gerevich Tibor az *Archaeologiai Értesítő* 1941-es évfolyamában közzétett megemlékezésében mesteri kézzel foglalta össze. Hozzá kell tenni, ami abból a nemes szerénység révén érthetően hiányzik, hogy Gerevich volt Horváth Henrik tehetségének felismerője, pályájának egyengetője, tudományos munkásságának első értékelője, de ennél sokkal több: leghívebb

¹² Horváth Henrik: *Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok*. Budapest, 1944. 237–241.

¹³ Az 1933-ban Stockholmban tartott művészettörténeti kongresszusról van szó, amelyen Gerevich Tibor és Genthon István is részt vett, és Gerevich előadást is tartott. Ld. ehhez: Gerevich Tibor: Erdélyi művészet. *Magyar Szemle*, 22. 1934, 2. No 86. 240–241.

barátja, abban a gyönyörű családban, amit az igazi tudomány alakít ki, szeretetteljes bátyja egy életen keresztül.

Gerevich megemlékezéséből származnak az alábbi tárgyi adatok. Horváth Henrik 1888-ban született a barcasági Szászhermányban. A magyar nemesi család, melyből származott, több nemzedéken keresztül erdélyi szászok között élt. Középiskolai tanulmányai után, pontosan el nem határozott céllal külföldre utazott. Lipcsében filozófiai, protestáns egyháztörténeti, kultúrtörténeti és művészeti előadások hallgatása közben, e gazdag zűrzavarban érezte meg, hogy helye a művészettörténetesek között van. Nem valószínű, hogy Schmarsow eszméltette volna hivatásának tudatára, az okos és száraz müncheni professzor, ki minél terjengősebb leírásokban látta tudománya fő célját, inkább a diákélet termékeny és villanyozó megbeszélései lehettek azok, melyek elhatározó hatással voltak reá. Való igaz, hogy Schmarsow-ról soha melegebb szavát nem hallották barátai, tőle, ki különben sohasem fukarkodott az elismerésben.

Münchenből Bécsbe került s itt teli tüdővel lélegzette be a bécsi iskola szív-vidító és pezsgő új eredményeit. A műtörténet professzora ez időben Max Dvořák volt, a tudományszak egyik minden időkre legjelentékenyebb, erősen elméleti beállítottságú művelője. Munkássága révén a művészet addig légüres térben lógó folyamatát gazdag vegetáció kezdte körülvenni: képet és szobrot, épületet és szép használati tárgyakat a velük egykori irodalom és zene, tudomány és gazdaságtörténet új fénykévei világítottak meg. Dvořák szellemtörténeti módszere, mely a mai művészettudomány alappilléret alkotja, Horváthot rendkívüli mértékben fellelkesítette. Ma is emlékszem szavaira, mely szerint e szláv, darabos akcentussal beszélő professzor egy új világot nyitott meg hallgatói előtt, egy új világot, melybe káprázó szemmel, szédülve botorkáltak be azok, akik ma a műtörténet legjelentékenyebb képviselői közé tartoznak.

A nagy mágus nem élt soká. Horváth ott volt a temetésén. Selter kommt etwas besseres nach¹⁴ – mondja a közmondás, de Dvořák utóda, Julius von Schlosser alaposan rácáfolt e közhelyre. Schlosser jelentőségét napjainkban kezdik megsejteni. Műveinek javát a bécsi Császári Évkönyvek példátlanul vaskos s egyben nehezen elérhető kötetei rejtegetik. Vér szerint is a germán és latin kultúra határvonalán állott, tele elragadó kezdeményező kedvvel s egyben tele pontos és kimerítően részletes emlékanyag ismerettel. Horváth éppúgy hallgatója volt a bécsi egyetemen ennek a hatalmas, cvikkeres, szőke, lomhajárású tudósnak, mint később e sorok írója. Egyik kezével renaissance-kisbronzot simogatott, míg fáradtan bólongott tanítványa beszámolójára s közben talán De Sanctisra,¹⁵ a nagy irodalomtörténészre gondolt, vagy gordonkájára, amin mesterien játszott, vagy a Vasari és Venturi közötti évszázados olasz művészeti irodalomra, melyet úgy ismert, mint a tenyerét.

¹⁴ Ritkán jön valami jobb.

¹⁵ Francesco De Sanctis (1817-1883) olasz kritikus, irodalomtörténész, a nápolyi egyetem összehasonlító irodalomtörténeti tanszékének professzora volt, aki az irodalmat társadalmi hivatása alapján ítélte meg.

Schlosser imagináriusan gyakran volt jelen beszélgetéseink közben. Wölfflin¹⁶ ideje elmúlt, pedáns osztályozásai senkit sem hevítettek már. Bernben Horváthtal együtt kezét szorítottunk a műtörténet e nagyszerű mesterével, különösebb megilletődés nélkül. Schlosser, az igen! Nem írt könyvet Dürerről, a barokkról, vagy a klasszikus művészetről, ezek túlzott arányú keretek. Egyáltalán nem nagyon írt könyveket, csak könyveket kitevő hatalmas méretű tanulmányokat az említett Császári Évkönyvekbe, melyet talán csak néhány százan olvastak. Veronai képeskönyvről írt, melynek lapjain átderengett a XIV. század udvari művészete, elefántcsontnyergekről, a legrégebb érmeokről, ritkaságkamrákról és régi hangszerekről. Anyagismereténél csak érzékenysége volt nagyobb. Huizinga főműve, *A középkor ősze*¹⁷ ezt a vonalat folytatja, s ezért tartozott Horváth legkedvesebb művei közé.

Az egyetemi évek után, mint a Római Magyar Történeti Intézet tagja, két évet töltött Itáliában. Olaszországi magyar művészek nyomait kutatva jutott el Sienába és Castiglione d'Olonába. Gazdag zsákmányt ejtett. Különös módon az adatok és emlékek java a XV. század első feléből származott s mögöttük lassan egy gigantikus árnyék bontakozott ki, Zsigmond királyé és császáré. Ez az elragadó, ravasz és élvágó, nyugtalan és kulturált világvándor a Horváth minden problémája mögött nesztelenül megjelent. Vagy nem ő hozta Giovanni d'Ungheriát Sienába? Nem az ő embere volt Brand kardinális, vagy a félelmetes Pippo Spano, Masolino mesternek pártfogói? Horváth tíz évig nézett szembe ezzel az izgató kolosszussal, akiből a magyar történetírás mindaddig nem tudott megfogható, hús-vér alakot mintázni. Tíz év után ragyogó arcképet festett róla,¹⁸ melynek hátterében ott látni az egész korabeli Európát.

Addig azonban más teendők is vártak reá. 1922-ben Budapest székesfőváros szolgálatába lépett. A Városligetben csendben álmódzó Fővárosi Múzeum tisztviselőjeképpen kezdte meg hivatali pályafutását. A nagy és titokzatos középkori összefüggések után pesti biedermeier ezüstkannákkal bíbelődött. Majd ismét hátrább, a múltba nyúlt, de mindig Budapesttel kapcsolatban. Középkori faragott kövekkel kezdett foglalkozni, melyeknek szava halk, óvatos, de rendkívül megbízható. Hogy kihallgathassa titkukat, össze kellett gyűjtenie az elhanyagolt állapotban, raktárakban lappangó kőanyagot. A főváros illetékes szerveinek támogatásával – s erre a támogatásra a barátian megértő, nagykulturájú Némethy Károly tanácsnok s egész ügyosztálya részéről mindig számíthatott – megteremtette a Halászbástyai Kőemléktárt, Budapest lehangulatosabb és legegységesebb múzeumát.¹⁹

¹⁶ Heinrich Wölfflin (1864–1945) a baseli, majd a müncheni, illetve a berlini egyetem tanára. Alapvető műve, a megjelenésekor nagy vitát kiváltott *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe* (1915; magyarul: *Művészettörténeti alapfogalmak*, Budapest, 1969.) a művészettörténetet formák történeteként értelmezi.

¹⁷ Johan Huizinga: *A középkor alkonya*. Ford. Szerb Antal. Budapest, 1938. – eredeti címe: *Herfsttij der middeleeuwen*.

¹⁸ Horváth Henrik: *Zsigmond király és kora*. Budapest, 1937. (Budapest Székesfőváros várostörténeti monográfiái, 8. [19.]

Saxa loquuntur.²⁰ A pillérlábazatokból, szentségháztöredékekből, alakos és címeres sírkövekből, timpanon-morzsalékokból a főváros új művészettörténete, s azon túl új története bontakozott ki. A faragványok leírása és meghatározása új összefüggések meglátásához vezetett. Ő maga sem hitte, midőn belefogott, hogy minő mélységekig fog leszállani. Több mint egy évtized távlatából nézve el lehet mondani, hogy Horváth irodalmi munkássága révén minden elavult, amit a középkori Pest-Budáról írtak. A kövek nehezen szólalnak meg, de akkor igen határozottan és félreérthetetlenül. A XIV. és XV. századi Buda építéstörténeti, kulturális és gazdasági élete, feszültségekkel teli és mégis oly elbájolóan tarka mozgalmassága mögött tanúképpen csak lomha faragott kövek hevernek. Mágus kellett hozzá, kinek varázspálcájára a szemcsés mészkövekből s a májszínű, sima vörösmárványokból kiszállott e ragyogó jelenség, mint az Ezeregyéj palackjából a szellem.

Buda és Pest középkora mögött ismét megjelent Zsigmond király hatalmas árnyéka. A leszámolást immár nem lehetett halogatni. Rendkívül aprólékos részlet-tanulmányok után testet öltött Horváth főműve, a *Zsigmond király és kora*, mely a magyar műveltség- és művészettörténetet egy ragyogó új fejezettel gyarapította. Addig a renaissance azonos volt Mátyás királlyal. Horváth könyve igazságot szolgáltatott ennek a furcsa, modern ízű, nyugtalan uralkodónak, kiből talán Mátyás király politikai bölcsessége hiányzott, de aki a gótika és renaissance határmezsgyéjén oly páratlan ízlésről és kultúráról tett tanúságot, mely könnyen veszi fel a versenyt az utána következő félszázad műveltség terén elért eredményeivel. A kor maga pedig sokkal érdekesebb, mint a XV. század végének késői és mesterkélts humanizmusa: a Van Eyck és Masaccio kora ez, nedvekkel teli, sarjadó világ, mely az újkori embert, világnézetet és látást fogalmazta meg, az ókor és a környező zöld természet révén lebírta a gótikát s megteremtette mindazt, amit Mátyás király kora azután rendszerezett és tökéletesített, anélkül azonban, hogy a lényegesen változtatott volna.

Zsigmondtól az út logikusan vezetett Mátyás felé. Horváth utolsó nagyobb műve, a magyar renaissance olasz nyelven megjelent árnyalatos rajzú összefoglalása egyben a pest-budai középkorról emelt hatalmas boltozatának záróköve.²¹ A XV. század második felének pompás megelevenítése vetekszik eddigi műveinek gazdag szintézisével.

Horváth Henrik a művészettörténet új, rendkívül bonyolult és érzékeny műszereivel végezte vizsgálatait. Faragványok és táblaképek, zománcos serlegek és épülethomlokzatok neki nemcsak egymást magyarázták, nemcsak egymást vilá-

¹⁹ Horváth Henrik: A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán. I-II. *Magyar Művészet*, 8. 1932. 89-126., 149-165., illetve: Horváth Henrik: *A Fővárosi Múzeum kömléktárának leíró lajstroma*. Budapest, 1932.

²⁰ A kövek beszélnek.

²¹ Enrico Horváth: *Il rinascimento in Ungheria*. Roma, 1939. (Bibliotheca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, 20/24.)

gították meg. Együttesen befelé indultak, körülvették azt a titokzatos valamit, amit talán leginkább korszellemnek lehet nevezni, hozzásimultak és apró fényeik együttesével kiemelték a homályból. Több volt ez, mint szellemtörténet, mert a bonyolult összefüggések mögött a lényegig elért. Kihallgatta a múlt szívének dobogását s ezzel a legtöbbet tette meg, amit megtehetett.

Gerevich Tibor. Gerevich László hagyatékából. © Gerevich László örökösei